"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli" 100

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ HÖKUMƏTİ

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin üzvləri

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ali icra hakimiyyəti orqanı idi. Parlament qarşısında məsuliyyət daşıyırdı. Azərbaycan Milli Şurasının fəaliyyət göstərmədiyi dövrdə qanunvericilik fəaliyyətini də yerinə yetirmişdir. Cümhuriyyət hökuməti son dərəcə ağır tarixi şəraitdə formalaşmışdı. Zaqafqaziya seymi buraxıldıqdan sonra 1918-ci il mayın 27-də seymin Müsəlman fraksiyası özünü Azərbaycan Milli Şurası elan etdi. Mayın 28-də Zaqafqaziya seyminin fəaliyyət göstərmiş olduğu Tiflisdə - keçmiş Qafqaz canişininin iqamətgahında özünün ilk iclasına toplanan Azərbaycan Milli Şurası uzun və hərtərəfli müzakirələrdən sonra Azərbaycanın müstəqilliyi haqqında *İstiqlal bəyannaməsini* qəbul etdi. Bəyannamənin 6-cı maddəsində göstərilirdi ki, "Məclisi-Məbusan toplanıncaya qədər Azərbaycan idarəsinin başında arayi-ümumiyyə ilə intixab olunmuş Şurayi-Milli və Şurayi-Milliyəyə qarşı məsul hökuməti-müvəqqəti durur».

Milli Şura Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ***birinci hökumət kabinəsini*** təşkil etməyi Milli Şuranın üzvü, bitərəf Fətəli xan Xoyskiyə tapşırdı. Bir saatlıq fasilədən sonra yığılan Milli Şuranın iclasında Fətəli xan Xoyskinin başçılığı ilə Cümhuriyyətin ilk hökuməti təsdiq edildi. İlk hökumətdə vəzifələr aşağıdakı kimi bölüşdürülmüşdü: ***Fətəli xan Xoyski*** - Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri; ***Xosrov Paşa bəy Sultanov*** - hərbi nazir; ***Məmməd Həsən Hacınski*** - xarici işlər naziri; ***Nəsib bəy Yusifbəyli*** - maliyyə və xalq maarifi naziri; ***Xəlil bəy Xasməmmədov*** - ədliyyə naziri; ***Məmməd Yusif Cəfərov*** - ticarət və sənaye naziri; ***Əkbər ağa Şeyxülislamov*** - əkinçilik və əmək naziri; ***Xudadat bəy Məlik-Aslanov*** - yollar, poçt və teleqraf naziri; ***Camo bəy Hacınski*** - dövlət nəzarəti naziri.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti 1918-ci il mayın 30-da radioqram vasitəsilə Azərbaycanın öz istiqlaliyyətini elan etməsi barədə dünyanın əsas siyasi mərkəzlərinə - London, Paris, Vaşinqton, İstanbul, Berlin, Madrid, Tehran, Moskva, Roma, Vyana, Buxarest, Sofiya, Tokio, Haaqa, Kopenhagen, Kiyev, Kristianiya (Oslo) və Stokholma rəsmi bəyanatlar göndərdi. Həmin radioqramda yeni yaradılmış hökumətin müvəqqəti olaraq Yelizavetpolda (Gəncə) yerləşdiyi bildirilirdi.

Tiflisdə yeni müstəqil dövlətin yaradılması ilə əlaqədar ən ümdə təşkilati tədbirləri həyata keçirdikdən və bu haqda bütün dünyaya məlumat verdikdən sonra Azərbaycan Milli Şurası və hökuməti öz nüfuz dairəsini bütün Azərbaycan ərazisində yaymaq məqsədilə 1918-ci il iyunun 16-da Gəncəyə köçdü. Həmin dövrdə Gəncədə real hakimiyyət hələ may ayının axırlarında 300 nəfər hərbi təlimatçı ilə Gəncəyə gəlmiş Türkiyənin *Qafqaz İslam Ordusunun* komandanı Nuru paşanın əlində idi. O, tezliklə Gəncədə hərc-mərcliyə son qoya bilmiş, şəhərdə qayda-qanun yaratmışdı. Azərbaycan Milli Şurası və hökumətinin həyata keçirmək istədiyi tədbirlərin «həddindən çox demokratik» istiqamətindən narazı qalan Azərbaycan burjuaziyası və mülkədarlarının müəyyən dairələrinin təsirilə Nuru paşa Azərbaycan Milli Şurası və hökumətini şübhə ilə qarşıladı. İyunun 16-da Gəncəyə gələn Azərbaycan Milli Şurasının iyunun 17-də Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin sədrliyi ilə iki iclası keçirildi.

Birinci qapalı iclas iyunun 17-də saat 12-də şəhər idarəsinin binasında toplandı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin sədri Fətəli xan Xoyski söz alaraq bildirdi ki, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Məmməd Həsən Hacınski ilə birlikdə onlar Qafqazdakı türk ordusunun komandanı Nuru paşanın yanında olmuş və Tiflisdə yaradılmış Milli Şura və Azərbaycan hökuməti haqqında ona məlumat vermişlər. Nuru paşa cavabında bildirib ki, bir əsgər kimi o, mülki işlərlə kifayət qədər tanış deyil, ona görə də bu barədə onun mülki işlər üzrə müşaviri Əhməd bəy Ağaoğluna müraciət etsinlər. Əhməd bəy Ağaoğlu ilə görüşlərindən bəhs edən Fətəli xan Xoyski məlumat verdi ki, danışıq zamanı Əhməd bəy Ağaoğlu Türkiyə hökumətinin və onun Gəncədəki nümayəndəliyinin Azərbaycanın daxili işlərinə qarışmayacağını bildirdi, lakin Milli Şuranın yeni hökumət yaradaraq özünü buraxmasını tələb etdi. İyunun 17-də saat 2-də Milli Şuranın çox gərgin şəraitdə keçən ikinci iclasında Fətəli xan Xoyski Tiflisdə təşkil etdiyi hökumətin fəaliyyəti barədə qısaca məlumat verərək, Şura üzvlərindən onun hökumətinin istefasını qəbul etməyi xahiş etdi. Uzun və gərgin müzakirədən sonra iclas Azərbaycan Milli Şurasının buraxılması, bütün qanunverici və icraedici hakimiyyətin yeni yaradılacaq Müvəqqəti hökumətə verilməsi haqqında iki mühüm qətnamə qəbul etdi.

Milli Şuranın buraxılması haqqındakı birinci sənəddə göstərilirdi ki, həm daxili, həm də xarici siyasət sahəsində Azərbaycanda yaranmış ağır vəziyyəti nəzərə alaraq, Azərbaycan Milli Şurası bütün hakimiyyəti Fətəli xan Xoyskinin sədrliyi ilə təşkil olunmuş Müvəqqəti hökumətə həvalə edir və ona tapşırır ki, öz hakimiyyətini tezliklə çağırılacaq Müəssislər Məclisindən başqa kimsəyə güzəştə getməsin.

Müvəqqəti hökumətin hüquq və vəzifələri haqqındakı ikinci sənəddə qeyd olunurdu ki, Azərbaycan hökumətinə Azərbaycanın dövlət istiqlaliyyətini və mövcud siyasi azadlıqları ləğv etmək, aqrar və digər bu kimi mühüm inqilabi əhəmiyyətli qanunları dəyişdirmək səlahiyyəti verilmir. Azərbaycan hökuməti altı aydan gec olmayaraq Müəssislər Məclisini çağırmalıdır. Hökumət qalan məsələlərdə bütün səlahiyyətlərindən istifadə etməkdə sərbəst idi.

Azərbaycan Milli Şurası iyunun 17-də Fətəli xan Xoyskinin sədrliyi ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ***ikinci hökumət kabinəsinin*** tərkibini təsdiq etdi. İkinci hökumətə ***Fətəli xan Xoyskidən*** başqa, ***Məmməd Həsən Hacınski, Nəsib bəy Yusifbəyli, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Xəlil bəy Xasməmmədov, Xosrov Paşa bəy Sultanov, Xudadat bəy Rəfibəyli, Xudadat bəy Məlik-Aslanov, Ağa Aşurov, Əbdüləli bəy Əmircanov*** və ***Musa bəy Rəfiyev*** daxil oldular. İclasın sonunda çıxış edən Fətəli xan Xoyski bildirdi ki, onun yaratdığı yeni hökumətin başlıca vəzifəsi Azərbaycanın azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda mübarizə olacaqdır.

İyunun 19-da Fətəli xan Xoyskinin təşkil etdiyi ikinci hökumət üzvləri arasında vəzifələr aşağıdakı kimi bölüşdürüldü: ***Fətəli xan Xoyski*** - Nazirlər Şurasının sədri və ədliyyə naziri; ***Məmməd Həsən Hacınski*** - xarici işlər naziri (eyni zamanda, müvəqqəti olaraq dövlət müfəttişi); ***Behbud xan Cavanşir*** - daxili işlər naziri; ***Xudadat bəy Məlik-Aslanov*** - yollar naziri (eyni zamanda, müvəqqəti olaraq poçt və teleqraf naziri); ***Əbdüləli bəy Əmircanov*** - maliyyə naziri; ***Xosrov Paşa bəy Sultanov*** - əkinçilik naziri; ***Nəsib bəy Yusifbəyli*** - xalq maarifi və dini etiqad naziri; ***Ağa Aşurov*** - ticarət və sənaye naziri (eyni zamanda, müvəqqəti olaraq ərzaq naziri); ***Xudadat bəy Rəfibəyli*** - səhiyyə və himayədarlıq naziri; ***Əlimərdan bəy Topçubaşov, Xəlil bəy Xasməmmədov*** və ***Musa bəy Rəfiyev*** - portfelsiz nazirlər.

Fətəli xan Xoyskinin təşkil etdiyi ikinci hökumət Gəncədə çox çətin və mürəkkəb bir şəraitdə fəaliyyətə başladı. Sonralar Azərbaycan Parlamentinin ilk iclasında Fətəli xan Xoyski demişdi: ***"Hökumətimiz öylə bir zamanda təşkil edilmişdi ki, bir kənddən o biri kəndə getmək qorxulu idi. Gecə yatanda sabaha çıxmağa ümid yox idi. Heç kəsin irzi, namusu, canı, malı əmniyyətdə deyildi... Poçt-teleqraf yox idi. Bir kağız yollamaq belə mümkün deyildi. O vaxt idi ki, maliyyatdan hökumət əlində heç bir şey yox idi. Hökumətə lazım olan idarələrin hamısı başdan-başa dağılmış, xidmətçilər qaçmışdılar. İdarələrin adı var idisə də, özü yox idi. Hərə başına beş-on adam yığıb bir hökumət, bir qanun düzəltmişdi"***. Yaranmış çətin və mürəkkəb şəraitdə Fətəli xan Xoyski hökumət aparatının təşkili işini davam etdirdi. Nazirlər Şurası və ayrı-ayrı nazirliklərin idarə aparatı yaradıldı. İyunun 27-də Fətəli xan Xoyski hökuməti tərəfindən Azərbaycan dili dövlət dili elan olundu. Avqustun 28-də tədris müəssisələrinin milliləşdirilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Fətəli xan Xoyski hökumətinin Gəncədə 1918-ci il iyunun 19-da qəbul etdiyi ilk qərar bütün Azərbaycanda hərbi vəziyyətin elan edilməsi oldu. Avqustun 11-də ümumi səfərbərlik elan edildi. 1894-99-cu illərdə anadan olmuş kişi cinsindən bütün müsəlman vətəndaşlar orduya çağırıldı.

(davamı gələn sayımızda)